

Pregledni naučni rad

UDK:37.02:373.3/4

DOI:10.7251/ZND2106354M

DOMETI I OGRANIČENJA RAZREDNO – ČASOVNOG SISTEMA JANA AMOSA KOMENSKOG

Prof.dr Nebojša Macanović¹⁵⁹

Univerzitet u Banjoj Luci

Fakultet političkih nauka

Studijski program socijalni rad

***Apstrakt:** Razdoblje u periodu XVII i XVIII vijeka karakterišu različiti pogledi po pitanju obrazovanja, nastave i škole uopšte. U tom periodu dolazi do raspada feudalne klase i nastupa buržuazijska epoha. Kako u društvu uopše, tako i školstvu dolazi do naglih promjena i preokreta kada je u pitanju položaj i funkcija škole, nastave, učenika i nastavnika. Ovaj period je značajan za razvoj škole i školskog sistema prije svega, zbog u to vrijeme revolucionarnog koncepta razredno – časovnog sistema koji osmišljava i uvodi češki prosvetitelj Jan Amos Komenski. U ovom radu govorićemo o samoj ideji i konceptu obrazovanja djece koju je razvio ovaj prosvetitelj, ali i određenim ograničenjima koja se u to vrijeme nisu mogla prevazići. Ovakav koncept ostavio je dubok trag u razvoju nastave i didaktike.*

***Ključne riječi:** nastava, didaktika, učenik, nastavnik, razredno – časovni sistem,*

Život i prosvetiteljski rad J.A. Komenskog

Jan Amos Komenski (Jan Amos Komensky) smatra se učiteljem naroda. Rođen je kao Janos Szeges, 28. Marta 1592. godine u Češkoj. Još u ranom djetinstvu izgubio je roditelje u epidemiji kuge. Školovao se na univerzitetima Herbom i poznatom Heidelbergu. 1618. počinje raditi kao protestantski pastor i načelnik parohijske škole, ali i kao predvodnik jednog protestantskog bratstva. Živio je i radio u mnogim europskim zemljama. U Poljskoj se nastanio u Leszenu, gdje je vodio gimnaziju, a zatim se odselio u Švedsku i radio na dvoru kraljice Kristine. U Sarospataku je radio kao profesor na protestanskom koledžu i tu je napisao neka od

---

¹⁵⁹ e-mail:nebojsa.macanovic@fpn.unibl.org

najznačajnijih djela. Selio se od zemlje do zemlje, i na kraju, 1670. godine, umire u Amsterdamu. Uvijek je bio siromašan. Njegov život je označen trajnim seljenjima tužnim dešavanjima. Napisao je veliki broj djela, a među značajnijim su: Otvorena vrata jezika, Velika didakita, Pansofija, Čulni svijet u slikama, Informatorijum za materinsku školu (Žlebnik, 1962).

O Janu Amosu Komenskom (Jan Amos Komensky) možemo govoriti kao o jednom od osnivača pedagogije i pedagoške misli. U svojim djelima Komenski je iznio poglede na odgoj i obrazovanje djece uopće. Na temelju teorija o odgoju izradio je i vlastite principe. Svojim saznanjima Komenski je pokazao put dotadašnjim školama, razvio nove principe, iznio slabosti prethodnih škola te iznjedrio novu školu koja je mnoga svoja obilježja zadržala i danas (Macanović, 2015)..

Religija koja je u vrijeme kada je Komenski živio bila veoma jaka, uticala je i na formiranje njegovog pogleda na svijet, što se prvenstveno ogleda u shvatanju njegovih odgojnih ciljeva. Za Komenskog, krajnja svrha čovjekovog života je ujedinjavanje s Bogom i dosezanje vječne blaženosti na budućem svijetu, jer život na zemlji je samo priprema za život na nebu. U tom cilju učenici bi trebali znati: postati ljudi koji znaju artikulirati sebe i svoje živote, i postati dostojnim zvanja čovjeka (Cerić, 2019).

Etape u obrazovanju djeteta

Dijete je na osnovu dotadašnjih shvatanja bide opteređeno grijesima. Jan Amos Komenski je motrio djecu sa stanovišta Krista, za koga su ona bila vrijedni darovi Božiji koji su se morali čuvati i njegovati, a ne uznemiravati i tlačiti. „ Oni su nasljednici Kristovi baš kao i njihovi roditelji, i sutra de oni naslijediti zemlju na kojoj bi trebalo da pravo postupaju, sude i djeluju“ (Komenski, 1967, str. 51-76). U djetetu, Komenski vidi najodlučnije bide, kome treba razviti i usaditi razumne, moralne, vjerske vrijednosti. Temelj odgoja, Komenski nalazi u prirodi. Na osnovu njegovog shvatanja odgoj treba da je u skladu sa prirodom, potrebno je voditi računa o prirodi učenika. U svojoj *Didactica magna*, govoređi o pronalaženju čvrstog temelja na osnovu kojeg bi se moglo podidi cjelokupno zdanje uspješnog podučavanja, smatra: „Pošto temelj (podučavanja) ne može biti drugačiji nego takav da cjelokupnu vještinu podučavanja što smotrenije prilagodimo zakonima prirode, hajde onda da ispitamo vještinu prirode na primjeru ptice koja izvodi mladunče; pa kada vidimo kako njenim tragovima sredno idu vodari, slikari, zidari, lako demo shvatiti kako njima treba da idu i oni koji odgajaju omladinu“ (Komenski, 1967, str. 90). Priroda je prema Komenskom osnov rasta, razvoja, razumijevanja i pamdenja. Jan Amos Komenski je shvatanja, da kako se priroda razvija postepeno tako i škola

mora biti podijeljena na stepene. U prirodi postoje četiri godišnja doba tako i u razvoju djeteta imamo četiri razdoblja: dječije, dječaćko, mladičko i muževno. Na osnovu prirode, Komenski je razradio principe postepenost, očiglednost, sistematičnost (Filipović, 1977).

Što se tiče shvatanja učenika, Komenski je uvjeren da se od svakog učenika može izgraditi čovjek. Učenici su ti koji su različitih karaktera i njima se mora pridi postepeno i individualno. Jan Amos Komenski je zagovornik osnovnoškolske obaveze bez obzira na pol i stalež. Za svako razdoblje Komenski je zamislio određeni vid školovanja:

- 0-6 godine tzv. Materinska škola gdje predviđa da se dijete odgaja u kući, zatim tu je škola maternjeg jezika od 6 do 12 godine (za ovu školu smatra da je obavezna),

- od 12 do 18 godine traje gimnazija ili latinska škola,

- od 18 do 24 godine preostaje vrijeme za studiranje u akademiji koja treba da postoji u svakoj državi.

Svaki stepen školovanja učenika treba da pripremi za naredni, viši. Svaki naredni stepen treba produbljivati gradivo i sadržaje iz prethodnog. Škola za Komenskog treba da obrazuje učenika tako da ono izraste u svestranu ličnost, kao i da u svakom učeniku razvije sve one sposobnosti koje ono može i treba da posjeduje kako bi postali zreli ljudi (Komenski, 1967). Znanje je, za Komenskog, ono na što je neophodno usmjeriti njene ciljeve. Škola de učenike naučiti svemu što de im u životu koristiti. U materinskoj školi učenik razvija svoja čula, uči osnovne moralne vrijednosti. Vjerski odgoj je neminovan. Osnovnu školu, školu maternjeg jezika, Komenski je zamislio kao osnov za razvoj učenika. Smatrao je da se uključivanjem svakog djeteta u osnovnu školu pomaže svima i državi i društvu. Za Komenskog, osnovna škola ne treba biti staleška, ved namijenjena svima da se obrazuju.

Za osnovnu školu nije potrebno nikakvo prethodno znanje. To je škola maternjeg jezika koja se razlikuje od prethodnih škola u kojima je dominantan latinski jezik. Na maternjem jeziku izučavaju se čitanje, pisanje, računanje te prirodne nauke, zemljopis i vjeronauka kao i ručni rad i pjevanje (Žlebnić, 1962). Maternji jezik je osnova za znanje ostalih jezika. Jan Amos Komenski je unutar školstva uveo i organizacijske promjene kao što su nastavna godina, nastavna sedmica, nastavni čas, ljetni raspust i razred kao zajednicu u kojoj de se odvijati naizmjeničan rad nastavnika i učenika. Sve do tada učitelj se bavio pojedincem, nije određen termin kada učenik dolazi u školu, ili kada odlazi (Cerić, 2019).

U svom djelu „Velika didaktika“ Komenski je nastojao ukazati na nepovoljan položaj učenika koji je vladao u feudalnom društvenom sistemu. Jan Amos Komenski ukazuje i na pravce promjene položaja učenika u procesu nastave,

koji se ogledaju u razvijanju samostalnosti i aktivnosti učenika, što u feudalnom sistemu nije bila praksa (Macanović, 2015).

Jan Amos Komenski je razradio i dao mnoga uputstva vezana za rad na času, održavanje discipline, izradu nastavnog plana. Ono što je veoma bitno za današnjicu je i činjenica da je mnogo toga od Komenskog ostalo i danas što se primjenjuje u školi. Od svih zasluga koje je Komenski stekao, najvede ima u oblasti didaktike. Prilagoditi nastavu učenicima njegovim uzrasnim, psihofizičkim sposobnostima i individualnošću, ali sve u skladu s prirodom, osnovna su načela na kojima se temelji didaktika Komenskog. Kako bi poboljšao položaj i aktivnost učenika u nastavi te nastavni proces učinio lakšim za učenika, formirao je određeni broj principa i pravila i stavio ih u funkciju promjene položaja i aktivnosti učenika u nastavnom radu (Cerić, 2019).

Jan Amos Komenski smatra neophodnim da se napuste dotadašnja vjerovanja kako učenici moraju sve činjenice učiti napamet. On se zalaže za učenje sa razumijevanjem. Glave učenika ne treba puniti gomilama činjenica, izraza, misli, ved ih obrazovati da uče s razumijevanjem stvari te učenicima dati za učenje samo ono što mogu shvatiti (Komenski, 1967). Učenje sa razumijevanjem pretpostavlja naizmjenično učenje stvari i riječi. Stvari su za Komenskog bitne, a riječi sporedne u procesu nastave, ali ako ih prikažemo zajedno one tada dobijaju potpuni smisao. „Stvari i riječi neophodno je prikazivati ljudskom razumu zajedno, a naročito stvari, jer su one predmet i razuma i jezika“ (Žlebnik, 1962, str. 93). Ovakvo shvatanje i poimanje novog učenja koga zagovara Komenski u velikoj je suprotnosti sa dotadašnjim položajem učenika i učenikove uloge u procesu nastave. U tolikoj mjeri je promijenjen položaj učenika koji je do tada nepovoljan.

Položaj učenika u nastavnom procesu

Kako bi nastavu učinio lakom i prijatnom za učenike Komenski pored razreda uvodi i frontalni oblik rada u kome nastavnik predaje vedem broju učenika uz uvažavanje prirode učenika. Svaki oblik nasilja i prinude u školama treba da je istrijebljen, što nam jasno ukazuje da je Komenski za drugačiju ulogu učenika, da nema fizičkog kažnjavanja, što je do tada obavezujući faktor u procesu nastave. „Šibanje i batine nemaju nikakve snage da podstaknu u učenicima ljubav prema nauci, ali imaju mnogo snage da usade u dušu odvratnost i mržnju prema njoj“ (Žlebnik, 1962, str. 200). Prinudom i prisilom učenici se ne mogu privoliti na kvalitetan odgojno-obrazovni rad i razvijanje ljubavi za školu, jer u momentu prisile sve gubi svoj smisao. Na taj način učenici mogu samo zamrziti školu. Umjesto motiva koji bi gušili ljudsku slobodu, Komenski smatra da nastavnici motivišu učenike tako da uvažavaju njihovu prirodu i prilagode nastavu razvojnim

mogućnostima i dometima. Škole bi se trebale preobraziti u ustanove ljudskoga prosvjetljenja koje otvaraju umove i srca, a ne zatvaraju ih indoktrinacijom (Komenski, 1967). Nastavnici ne smiju prisiljavati učenike i gurati ih da usvajaju ono što ne mogu, jer se na taj način bore protiv prirode. Sa učenicima ne treba raditi ništa na silu i protiv volje već suprotno, raditi s voljom i željom.

Jan Amos Komenski činio je sve kako bi poboljšao neadekvatan položaj učenika u školi i nastavi. Pogledi nastave i tretiranje ljudske prirode, pravo na obrazovanje svima, saznanje da svaki učenik može postidi puno toga ako se njemu priđe na adekvatan način. Motivisanje učenika na rad, oslanjanje na misaone procese, zahtijevanje da se istovremeno spoznaju i stvari i riječi, ukazuju da je Komenski u svom didaktičkom sistemu i u procesu nastave polazio upravo od učenika. Njegovi stavovi nam jasno govore kako se mijenjao položaj i aktivnost učenika u procesu nastave. Jan Amos Komenski razvio je pedagoško- didaktički sistem, u kojem poseban značaj ima učenik i njegova aktivnost i samostalnost. Njegovim pedagoškim stavovima se i danas služe škole koje u prvi plan stavljaju aktivnost i samostalnost učenika. Treba navesti i to da pedagoška koncepcija Komenskog u doba feudalne pedagoške epohe nije mogla imati svoj praktično-nastavni značaj, jer je zakon u doba feudalne epohe u suprotnosti sa idejama i pedagoškim stavovima Komenskog. Učenik nije mogao imati povoljan položaj i aktivnost upravo zbog suprotnosti društvenih propisa i zakona koji su u tom historijskom razdoblju vladali (Cerić, 2019)..

Prednosti i nedostaci razredno – časovnog sistema J.A. Komenskog

Jedno od najvažnijih razdoblja za obrazovanje i razvoj nastave jeste objavljivanje Velike didaktike J.A. Komenskog 1632, kao i početak primjene razredno-časovnog sistema u školama. Njegov doprinos obrazovanju je bio nesaglediv. „Razradio je očiglednost kao jedan od najvažnijih didaktičkih principa, istakao potrebu svesnog učenja, sistematičnosti nastave i razvoja saznajnih sposobnosti učenika“ (Vilotijević, 1999: 26.). Njegova knjiga predstavljala je revoluciju u školstvu. Mnogi naši pedagozi (Bandur, 1985; Branković, Ilić, 2003; Matijević, 2001; Omerović, 2016; Poljak, 2009; Potkonjak 2000; Vilotijević 2012) smatraju da su najveće zasluge Komenskog upravo u sljedećim činjenicama:

- demokratizacija obrazovanja koje postaje dostupno i širim društvenim slojevima;
- uvođenje reda u obrazovne sadržaje njihovim diferenciranjem na predmete;

- uvođenje razredno-časovnog sistema (podjela učenika na razrede prema njihovom uzrastu, frontalna nastava u kojoj jedan nastavnik radi sa velikim brojem učenika, školska godina, raspored časova).

Ovaj u to vrijeme, revolucionarni sistem vremenom je pokazao da ipak ima određenih nedostataka i manjkavosti, kao što su između ostalog (Macanović, 2015):

- Izdjeljenost sadržaja na predmete koliko je donijela dobrog, toliko je donijela i slabosti. Prirodne i društvene pojave postoje u životu u svojoj cjelovitosti a parcijalizacija sprečava da se stekne cjelovita slika o okruženju. Zbog toga se u mlađim razredima osnovne škole pribjegava tzv. integrativnim predmetima (priroda i društvo, na primjer).

- Na osnovu koncepcije Komenskoga nastavni proces se realizuje kao poučavanje, tj. prenošenje znanja od onoga koji zna (nastavnika) na onoga koji ne zna (učenika) čime se učenik dovodi u pasivan položaj.

- Komenski je predviđao da učenici između šeste i trinaeste godine nauče sve što im je potrebno za život, a vrijeme je pokazalo da je to nemoguće.

- Frontalni način rada koji je uveo Komenski je ekonomičan, racionalan, lak za organizaciju nastavnog procesa, ali je on, uz sve te vrijednosti, možda najveća slabost razredno-časovnog sistema. Nastava je jedinstvena (jednaka) za sve učenike, a oni su različiti po intelektualnim i drugim odlikama iako pripadaju istom kalendarskom uzrastu. Ne vodi se računa o potrebama onih koji mogu više, a ni onih koji ne mogu da dosegnu zamišljeni prosjek.

- Tradicionalni pristup je doveo do toga da nastavnik u nastavnom procesu bude aktivan, a učenik sasvim pasivan. U situaciji u kojoj od 150 minuta razgovora u učionici samo sedam minuta iniciraju učenici, odnosno za 6 časova nastavnog rada aktivna govorna komunikacija iznosi 2 minuta. Ne može se očekivati da se učenik osposobi za aktivno razmišljanje. Njegovu misao guši nastavnikov verbalizam.

- Tradicionalna nastava je didaktički siromašna. Ubjedljivo dominira frontalni oblik rada i nastavnikov monolog. Nastava je dosadna i učenici je doživljavaju kao teret.

Glavni razlog za nekadašnju superiornost koncepcije Komenskog usklađenost sa duhom i potrebama vremena više ne postoji. Vrijeme je preteklo tu

konceptiju i jedan po jedan njen dio šalje u arhivu. Tokom XIX i XX vijeka, kroz čitav niz reformskih pokreta (Daalton plan, Vinetka plan,...) tražena su rješenja za "popravku" razredno-časovnog sistema. Krajem prošlog i početkom XXI vijeka pod uticajem procesa globalizacije, sve više se teži cjeloživotnom učenju, tj. integraciji formalnog, neformalnog i informalnog obrazovanja. Takav dinamičan proces zahtijeva i transformaciju tradicionalnog nastavnog procesa u savremenu nastavu i školu koja može odgovoriti svim promjenama XXI vijeka (Macanović, 2017).

Zaključak:

Prema mišljenju Komenskog nastavu treba urediti tako da bude u funkciji razvoja urođene prirode djeteta. On naglašava koliko je značajno voditi računa o učeniku, njegovoj ulozi i položaju u procesu nastave. Bitna stvar u ovom istorijskom periodu je tretiranje učenika kao resursa za potrebe ljudskog društva. Zanemarena je činjenica da se on obrazuje za samostalnu i kreativnu ličnost, kao i priprema za život. Komenski posebno ističe princip očiglednosti u nastavi. Kada je riječ o aktivnostima i položaju učenika u staroj školi učenici su u nepovoljnom položaju iz razloga što su imali ulogu objekta u nastavnom radu. Nastavnik je izvor znanja, a učenik pasivni slušalac. Oni su morali mehanički usvajati znanja, stoga su nesamostalni, prilagođavaju se gradivu. Bez obzira na brojna ograničenja razredno – časovnog sistema ovaj koncept je ostavio neizbrisiv trag na razvoj nastave i škole uopšte. I danas mnogi od segmenata koji su u tom periodu postavljeni imaju veliku ulogu u organizaciji i sprovođenju nastavnog procesa. Komenski je postavio zdrave temelje obrazovanju djece koji su se vremenom mjenjali i unapređivali, ali i dalje njegov koncept ima neizbrisiv trag u nastavnom procesu bez obzira o kakvom obrazovnom sistemu ili pristupu se radilo.

Literatura:

1. Bandur, V. (1985). *Učenik u nastavnom procesu*. Sarajevo: SOUR „Veselin Masleša“.
2. Branković, D., Ilić, M. (2003). *Osnovi pedagogije*. Banja Luka: Comesgrafika.
3. Cerić, F. (2019). Položaj i aktivnosti učenika u staroj, novoj i alternativnoj školi. Cazin: Visoka međunarodna škola Cazin.
4. Filipović, N. (1977). *Didaktika 1*. Sarajevo: IGKRO „Svjetlost“. OOUR Zavod za udžbenike.
5. Komensky, J. A. (1967). *Велика дидактика*. Beograd: Zavod za udžbenike.

6. Macanović, N. (2015). Pedagoške aktuelnosti. Banja Luka: EDC i Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
7. Macanović, N. (2017). Škola i moralno vaspitanje učenika. Učenje i nastava, god.III., broj 1. str. 45-54.
8. Matijević, M. (2001). Alternativne škole. Zagreb: Tipex.
9. Omerović, M. (2016). *Metodika nastavnog rada*. Tuzla: OFF-SET Tuzla.
10. Poljak, V. (2009). Didaktika. Zagreb: Školska knjiga.
11. Potkonjak, M. N. (2000). XX vek: *Ni „vek deteta“, ni vek pedagogije. Imade...XXI vek*. Učiteljski fakultet, Beograd. Beograd.
12. Vilotijević, M. (1999). *Didaktika*. Beograd: Naučna knjiga.
13. Žlebnik L. (1962). *Opšta istorija školstva i pedagoških ideja*. Beograd: Naučna knjiga.

SCOPE AND LIMITATIONS OF THE CLASS - HOUR SYSTEM J.A. KOMENSKOG

Abstract: *The period in the period of the 17th and 18th centuries is characterized by different views on the issue of education, teaching and school in general. During this period, the feudal class disintegrated and the bourgeois epoch began. Both in society in general and in education, there are sudden changes and reversals when it comes to the position and function of the school, teaching, students and teachers. This period is important for the development of the school and the school system, first of all, because of the revolutionary concept of the class-hour system at that time, which was designed and introduced by the Czech educator Jan Amos Komenski. In this paper, we will talk about the very idea that this educator developed, but also about certain limitations that could not be overcome at that time. This concept has left a deep mark in the development of teaching and didactics.*

Keywords: *teaching, didactics, student, teacher, class-hour system,*